

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 139 (1987) 5 sentyabr 2019-cu il

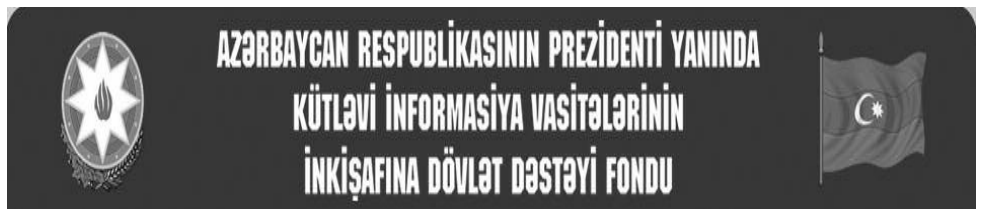
(əvvəli ötən sayımızda)

Məktəbə təmizlik işçisi kimi qəbul edilən Məhəmməd Əli yenə də gündüzlər çalışdı, gecələr oxudu və bir müddət sonra məktəb müdiriyyətinə tələbə kimi qəbul olunmasıyla bağlı ərizə yazdı. Təmizlik işçisinin ərizəsindən dərhal sonra o, imtahan olundu və rəsmən tələbə sifətilə məktəbə qəbul edildi. Başqa tələbələrə daha çox çalışaraq hər kursda əlaçı oldu. Məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən M.Ə.Tevfiq 6 il İstanbul yaxınlığındakı bir kənddə müəllimlik edir.

"1930-cu ildə Şərqi Türkünstanda

marşı kimi qəbul edildi. Yeni qurulan hər hansı bir dövlətdə hər bir vətənpərvərin çalışacağı hədsiz dərəcə iş olur. Məhəmməd Əli Təvfiq də öz borcunu vətən övladlarının maariflənməsində gördü. Ona görə də ilk işi Artuş nahiyəsində xalqı yeni təhsil sistemi ilə tanış etmə oldu. O, yerli maarifpərvərlərin yaxından yardımıyla "Nahiyyə Maarif Heyyyəti" təşkilatını yaratdı.

Bundan sonra kənd və qəsəbələrdə "Müəllimlər Heyyyəti" adlı birlik yaradıldı. Bu heyətin işi məktəblərin maliyyə problemlərini həll etmək onların büdcəsini zənginləşdirmək üçün ianə toplayışı, fond torpaqla-

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR

şəxs idi. Şeir sanki maariflənmək üçün xalqa çağırış oldu. Artuş qəsəbəsi başda olmaqla bütün Kaşğarı maariflənmə və yeni tipli məktəblər açılma dalğası bürüdü. Kəndlərin hamısında məktəblər açıldı, on minlərlə şagird ilk dəfə məktəbə qədəm qoydu. Lakin bu son olmadı: qocalıqçavanlı hamı maariflənmə hərəkatına qoşuldu. Onlar üçün oxuyub-yazma kursları yaradıldı.1933-1936-cı illər arasındakı dövrdə bölgədə milyonlarla insan təhsil aldı, oxuyub-yazma öyrəndi.

Beləliklə M. Ə. Təvfiq Türkiyədə öyrəndiklərini Vətəndə həyata keçirməyə başladı, xalqının qan yad-

qalsam da xalqımla qalacağamı" deyərək mübarizəsini özünə xas davam etdirdi.

1936-cı ilin iyul ayında Şin-şi-seyin əlaltıları şairi Artuşdakı məktəbdə dərs dediyi sınıfdan çıxararaq həbs etdilər. Şair 1937-ci ilin iyul ayına qədər Kaşğarın Yarbağ həbsxanasında təsəvvüregəlməz işgəncələrə sinə gərdi, hər cür təhqirə dözdü. İradəsinin sınımadığını görən cəlladlar 170 nəfər ziyalı ilə birlikdə M.Ə.Tevfiqi güllələdilər və meyitlərin üzərinə neft tökərək yandırdılar.

Millətinin azadlığı, Vətən övladlarının mariflənməsi, cəhalətə, hürufataya üsyan yolunda canını düşünmə-

MƏHƏMMƏD ƏLİ TEVFIQ

xalq Çin zülmünə qarşı baş qaldırdı. 1931-ci ildə isə Hacı Niyazın liderliyiylə Şərqi Türkünstanda xalq üsyana başladı və üsyan qısa zaman ərzində bölgəni bürüdü. Nəticədə, Çinin Şərqi Türkünstandakı valisi Çin-şorin hökumətini yıxdılar." (1. 180-181)

Bu xəbəri duyan Məhəmməd Əli baş verən hadisədən sonra, yəni 1932-ci ildə İstanbuldan ayrılaraq Şərqi Türkünstanda döndü. Öncə Kaşğara gəldi və həmyerlilərlə görüşdü. Onun gəldiyi il Şərqi Türkünstanda üçün çox önəmli il idi. Təvfiq Kumul şəhərində başlayan və 12 noyabr 1933-cü ildə Kaşğarda qurulan Şərqi Türkünstan Cümhuriyyətinin quruluş mərasimində iştirak etdi. Bu tarixi hadisədən ilham alan şair dillər əzbəri olan, Şərqi Türkünstan dövlətinin himni "Qurtuluş yolunda" şeirini yazdı:

**Qurtuluş yolunda su tək axdı
bizim qanımız,
Sənin üçün ey yurdumuz,
fəda olsun canımız.
Qandan keçib, can verib,
axır qurtardıq səni,
Qəlbimizdə qurtuluşa var idi
imanımız,**

Və yaxud

**Ordumuz, həm yurdumuz,
məşhur Türkdür adımız,
Dinimiz, imanımız
bu bizim vicdanımız.
Yurdumuz Türk yurdu,
biz onun qurbanı biz,
Bayrağımız göy bayraq,
ortasında Ay-uldüz.**

Daha sonra həmin şeir Şərqi Türkünstan İslam Cümhuriyyətinin dövlət

rından əldə olunan gəlirin məktəblərdə təhsilə xərclənməsini həll etmək idi. Bu məsələ də həll olunduqdan sonra M. Ə.Tevfiq müəllim hazırlayan qısa müddətli kurs açdı və çox qısa müddət ərzində bu kursa 100-dən çox gənc yazıldı. Kursu başa vuran bu gənclər yeni təhsil sistemli məktəblər açmaqla bölgə xalqını maariflənməyə, cəhalət zəncirini qırıb-atmağa təşviq etdilər. Bu müəllimlər kənd və qəsəbələrə M. Ə. Təvfiqin "Biz müəllimlik" şeirini oxuyaraq girdilir. Kənd və qəsəbələrə nəgmə oxuyaraq giren gənc müəllimlərin bu hərəkatı yerli xalqın sonsuz sevincinə səbəb oldu:

**Müəllimlik, yurdumuzda məktəb açırıq,
Xalqımıza günəş kimi nurlar saçırıq.
Uzun illər zülmət içrə əziyyət çəklik,
Elm-irfan yolunda biz intizar çəkdik.**

M.Ə.Tevfiq müəllim olmasıyla yanaşı yaxşı qələmi olan şair, musiqi bəstələrinə görə təhsil görmüş bəstəkarlarla yarışa bilən bəstəkar bir

daşını təzələdi, tarix yazılardan bu yana müstəqil dövləti olan, dünyanın ən qədim əlifbalarından birinin sahibi bir xalqın müstəqilliyinə qovuşmasını onun tam haqqı olduğunu göstərdi:

**Vətən üçün tərəqqi istərik,
Arzumuzdur rəvac tapsın maarif.
Canı fəda etdik əziz ölkəyə,
Ürəyimiz zalımlara müxalif.**

1930-cu illərdə Şərqi Türkünstandakı qarışıq vəziyyət Təvfiqin yorulmadan çalışdığı bu maarif nurunun və azadlıq şefəqinin daha da genişlənməsinə imkan yaradırdı. Lakin bu oyanışdan əndişə duyan Çinli general, qatı Türk düşməni Şin-şi-sey Sovet hökumətinin birbaşa yardımıyla azadlıq şərbətini dadmış, xoş günlər ümidilə yaşayan xalqın üzərinə hücum keçdi. Milli ordu böyük itkilər verdi. Bu qarışıq dövrdə ziyalılardan böyük bir qrup Vətəndən ayrılıb yad məmləkətlərə üz tutdu. Təvfiq isə "ölsəm də xalqımla öləcəyəm,

dən fəda edən şair edam olunanda 37 yaşındaydı və həyatının ən gözəl çağlarını yaşayırdı. Şair, maarifçi, bəstəkar M. Ə. Təvfiq Uyğur maarifinin, Müasir Uyğur Türk ədəbiyyatının yaradılması yolunda sonsuz xidmət göstərmiş, yorulmadan çalışmışdır. Şair şeirlərini özü bəstələyir və marş şəklində uşaqlara oxutdururdu. O qarışıq dövrdə şairin dillər əzbəri olan şeirlərindən "Qurtuluş yolunda", "Vətən üçün", "Ey, Ana yer", "Biz izçilərlik" kimi şeirlərində qəhrəmanlığı, vətənpərvərliyi tərənnüm edirdisə, "Oxudu aşdı", "Oyan Vətən əhli", "Oyan millət", "Biz müəllimlik" və s. şeirlərində xalqın cəhalətdən yaxa qurtarmasını, maariflənmənin vacibliyini önə sürmüş, inkişaf etmiş millətlər yanında yer almağa onun xalqının da haqqı olduğunu vurğulamışdır. "Ulu Tanrım", "Ey Vətən, Millət" kimi şeirlərində isə şair xalqa Vətəni azad etmək, inkişafa şərait yaratmaq üçün haqq-ədələtə və islama sarılmaq lazım gəldiyi fikrini ortaya qoymuşdur.

M.Ə.Tevfiqin "Səhər ağlayan bülbül" şeiri Azərbaycanın istiqlalı, azadlığı uğrunda canından keçən 37-nin repressiya qurbanlarından olan dahi şairi Əhməd Cavadın "Sən aqlama mən aqlayım, gözəlim" şeirinə bənzərliyi iki xalqın eyni düşüncəsinin inləyən naləsidir.

**Səhər ağlayan bülbül,
Sən aqlama, mən aqlaram.
Qəlbi dağlayan bülbül,
Sən aqlama, mən aqlaram.**

**Bülbülüm gəldi sarı,
Mən aqlaram zarı-zarı,
Sevərim mən bu Vətəni,
Sən aqlama, mən aqlaram.**

Göyərçin Abid qızı